

VAN HERRIESCHOPPERS TOT POLITIEKE VERNIEUWERS

Evoluties in de sociologische visie op sociale bewegingen

Marc Hooghe

*Tot in de jaren zestig werd politiek protest door sociologen behandeld als een vorm van deviant of irrationeel gedrag, dat psychologisch geïnterpreteerd werd. Nu benadrukken onderzoekers eerder het rationeel en innoverend karakter van politiek protestgedrag. De **resource mobilization**-aanpak heeft daarbij vooral oog voor de organisatorische aspecten van protest, terwijl de **new social movement**-school zoekt naar de macro-sociologische determinanten van protestgedrag. Binnen beide stromingen is er de afgelopen jaren een duidelijke trend om de politieke rol van sociale bewegingen te benadrukken. De positievere waardering van protestgedrag heeft ondermeer te maken met veranderingen bij de sociale bewegingen zelf, zoals de contestatiegolf van na 1965. Maar het duidt er ook op dat sociale wetenschappers zich niet langer identificeren met de belangen van de heersende elite, die bedreigd worden door het protest, maar met de contesterende groepen. De huidige theoretische benaderingen kunnen niet meer gebruikt worden als een legitimatie voor overheidsrepressie, maar legitimeren veeleer de aanwezigheid van politiek protest.*

De afgelopen decennia heeft zich een ware revolutie voorgedaan binnen het wetenschappelijk onderzoek naar sociale protestbewegingen (Smelser, 1962; Marx, Wood, 1975; Jenkins, 1983; McAdam, McCarthy, Zald, 1988; Tarrow, 1988). Terwijl de participatie in dergelijke bewegingen tot ver in de jaren zestig werd afgedaan als een vorm van deviant of irrationeel gedrag, is de waardering voor protest sindsdien enorm gestegen. Dat gaat zelfs zo ver dat een aantal onderzoekers sociale bewegingen nu afschilderen als een van de belangrijkste krachten achter de noodzakelijk geachte politieke en maatschappelijke vernieuwing.

In dit artikel wil ik een beknopt overzicht geven van de theoretische benaderingen van sociale bewegingen die de afgelopen decennia werden ontwikkeld, met daarin bijzondere aandacht voor de manier waarop de wetenschappelijke appreciatie van politiek protestgedrag geëvolueerd is. De verschuiving is om te beginnen interessant vanuit een wetenschapshistorisch perspectief, en daarbij zullen we vooral gebruik maken van de paradigmabenedering die door Kuhn (1962) werd geïntroduceerd. Maar daarnaast werpt deze evolutie ook een nieuw licht op de veranderde maatschappelijke rol van de sociale wetenschappen zelf. De veranderde visie op protestgedrag zegt niet alleen iets over dat gedrag zelf, maar zegt ook veel over de sociale wetenschappers, die dergelijke waarderingen uiten. Misschien zegt de evolutie wel meer over de sociale wetenschappen, dan over de sociale bewegingen.

Na een korte inleiding, zullen we het in het tweede hoofdstuk hebben over de klassieke theorieën, die voor 1970 opgeld maakten, en waarin politiek protest werd gezien als een vorm van marginaal gedrag. In het derde hoofdstuk behandelen we de *relatieve deprivatie*-theorie, die vooral populair was in de tweede helft van de jaren zestig. De grote historische verdienste van deze theorie is dat ze protestgedrag niet langer zag als een automatische reactie op moeilijke omstandigheden, maar ook oog heeft voor de constructie en interpretatie van maatschappelijke problemen.

Vanaf de tweede helft van de jaren zestig maakt in de Verenigde Staten de *resource mobilization approach* opgang, die we in hoofdstuk 4 zullen behandelen. Hierbij benadrukt men dat protest niet zomaar uit de lucht komt vallen, maar een hoge graad van organisatie, en mobilizatie van hulpbronnen veronderstelt. In hoofdstuk 5 behandelen we de *new social movement*-school, die vooral in Europa populair was, en is, en die probeert de eisen van de nieuwe sociale bewegingen te verklaren vanuit macro-sociologische modellen. In hoofdstuk 6 behandelen we de zeer recente oriëntaties, die vooral draaien rond de *politieke rol* van nieuwe sociale bewegingen, en in hoofdstuk 7 hopen we uit deze evolutie enige conclusies te kunnen trekken.

1. INLEIDING

De studie van de nieuwe sociale bewegingen is de afgelopen decennia geëvolueerd tot een volwassen onderzoeksveld (Diani, Melucci 1988). Wat vroeger werd beschouwd als een onderdeel van de massapsychologie, is nu een autonoom onderzoeksdomein geworden, en in 1990 organiseerde het European Consortium for Political Research zelfs aparte workshops rond de methodologische problemen bij de studie van sociale bewegingen (Diani, Eyerman, 1992).

Meestal heeft men het in dit verband over "nieuwe sociale bewegingen". In de titel van dit artikel hebben we de term echter vermeden, omdat de toepassing ervan in de tijd beperkt is tot de periode na 1960, terwijl dit artikel de evolutie vanaf het begin van de twintigste eeuw behandelt. Vandaar dat in de tekst vaker geopteerd werd voor de minder tijdsgebonden term 'sociale bewegingen', of 'protestbewegingen'. Een van de meest problematische aspecten van het onderzoeksveld is dat de term 'sociale beweging' eigenlijk nooit afdoend gedefinieerd is geworden (Walgrave, 1992; Diani, 1992). Als er al sprake is van een min of meer operationale definitie dan zou die kunnen luiden :

"A social movement may be defined as a collective attempt to further a common interest, or secure a common goal, through collective action outside the sphere of established institutions" (Giddens, 1989 : 624).

Van bij de aanvang van de studie naar sociale bewegingen is er al sprake geweest van verdeelde appreciaties. Exemplarisch zouden we die kunnen vatten in de tegenstelling tussen de Franse auteurs Le Bon en de Tocqueville. Terwijl Le Bon (1895) komt tot een uitgesproken negatieve waardering, prijst de Tocqueville de rol van het verenigingsleven :

"Ceci me conduit naturellement à penser que la liberté d'association en matière politique n'est point aussi dangereuse pour la tranquillité qu'on le suppose, et qu'il pourrait se faire qu'après avoir quelque temps ébranlé l'Etat, elle l'affermisse" (de Tocqueville, 1840(1981) : 150).

Ondanks de ruime weerklank van het werk van de Tocqueville, heeft zijn benadering toch weinig school gemaakt inzake de studie van sociale bewegingen, en is het Le Bon die de toon gezet heeft. We beginnen ons overzicht van de diverse theoretische benaderingen dan ook met een uitgesproken negatieve stellingname.

2. DE KLASSIEKE THEORIEËN

De klassieke benaderingen van politiek protestgedrag vinden tegenwoordig nauwelijks nog navolging. Dat belet echter niet dat ze nog geregeld opduiken bij politici, massamedia en publieke opinie. Toch is het noodzakelijk ze hier te behandelen, omdat de hedendaagse theoretische inzichten enkel ten volle begrepen kunnen worden als een reactie op de eenzijdig negatieve benadering vanuit de klassieke aanpak (McAdam, McCarthy, Zald, 1988 : 696).

McAdam (1982: 9) ziet drie essentiële kenmerken van de klassieke benaderingen :

- 1) men gaat uit van een rechtlijnig verband tussen bepaalde maatschappelijke mistoestanden en het protest. Een conflict fungeert als een druk op de knop, die steeds tot hetzelfde resultaat leidt, zonder interveniërende variabelen;
- 2) de nadruk ligt op de psychologische studie van de individuele participant, van wie men vermoedt dat haar/zijn psyche onaangepast is;
- 3) protestgedrag wordt niet beschouwd als een politiek fenomeen.

Dergelijke benaderingen gaan een heel stuk terug in de tijd; denk maar aan het concept van 'classes laboureuses, classes dangereuses'. Maar als meer wetenschappelijke grondlegger van deze stroming mag de Franse psycholoog Gustave Le Bon gelden, met zijn werk uit 1895, *Psychologie de la foule*. Volgens Le Bon gaat de participatie in een menigte gepaard met een psychologische regressie van het individu. Men verliest het vermogen tot rationeel gedrag, en wordt overgeleverd aan primitieve instincten, die in de massa worden uitgeleefd. De participant is geen volwaardig individu meer, maar een kuddedier. Dit geldt volgens hem niet alleen voor paniekmatige samenscholingen, maar ook voor fenomenen als betogingen, stakingen en dergelijke.

Het werk van Le Bon heeft decennia lang het dominante paradigma geleverd voor de benadering van collectief protestgedrag. Onder de noemer 'collectief gedrag' werden fenomenen als paniek, betogingen, menigten, massa-hysterie en stakingen onder één noemer gebracht, en samen behandeld (Park, Burgess, 1921). Ook nu nog zijn er trouwens enkele aanhangers van de theorieën van Le Bon terug te vinden (Graumann, Moscovici, 1986).

De klassieke theoretische benaderingen zijn enkel te verklaren vanuit de voorkeur voor een stabiel, homogeen maatschappijmodel (Oberschall, 1973). Men vertrekt vanuit het concept dat de bestaande maatschappelijke ordening *goed* is, en bovendien de enig denkbare. Wie daartegen in protest komt is deviant. Men maakt dus nog geen onderscheid tussen deviant en niet-conformerend gedrag, zoals Merton later wel zal doen.

Het spreekt vanzelf dat, gezien die achtergrond, men enkel een negatieve waardering kan opbrengen voor niet-geïnstitutioniseerd politiek protestgedrag. In een veelgebruikt Amerikaans handboek schrijven Lang en Lang (1961 : 179) zelfs dat collectief gedrag ontstaat uit een "alienation from the social order".

De bestaande politieke ordening wordt hier gelijkgesteld met een democratische maatschappijvorm, waarin iedereen aan zijn trekken kan komen. Personen die niet wensen deel te nemen aan de geïnstitutionaliseerde processen van politieke participatie, worden dan ook beschouwd als deviant. Politiek protestgedrag werd zelfs afgeschilderd als een bedreiging voor de democratie :

"Mass-politics in democratic society therefore is anti-democratic, since it contravenes the constitutional order" (Kornhauser, 1960 : 227).

We zullen straks zien hoe de huidige generatie onderzoekers, dertig jaar na Kornhauser, net de tegenovergestelde standpunten zal verkondigen. Men dient hierbij op te merken dat Kornhauser en zijn generatiegenoten vooral oog hadden voor het communisme en het nazisme als sociale bewegingen. In die tijd waren ook al het feminisme en de vredesbeweging actief, maar die werden nauwelijks als politiek relevant beschouwd.

We hebben hier te maken met een merkwaardige continuïteit. Terwijl Le Bons werk vooral beschouwd kan worden als een discreditering van de toen opkomende socialistische arbeidersbeweging, was die beweging ten tijde van Kornhauser al voldoende geïncorporeerd in het maatschappelijk bestel, opdat ze geen bedreiging meer zou vormen voor het status quo, of althans niet meer als deviant kon worden beschouwd. Maar het paradigma dat door Le Bon was ontwikkeld, wordt zonder meer overgeplaatst naar meer recente sociale bewegingen, die eveneens worden beschouwd als een bedreiging voor de bestaande maatschappelijk orde.

De klassieke aanpak bleef tot een stuk in de jaren zestig het dominante paradigma voor de studie van politiek protestgedrag. Toch kwamen er, vanaf de Tweede Wereldoorlog, geleidelijk scheurtjes in het bouwwerk, en kwam er, *binnen* de klassieke benadering enige ruimte voor een meer positieve kijk op sociale bewegingen. Met andere woorden, de paradigma-verschuiving, die we rond 1970 meemaken, werd al enkele decennia voorbereid door een geleidelijke verzwakking van de oude dominante benadering.

Dat is zeer duidelijk in het werk van Parsons. Eigenlijk heeft hij nooit een systematische studie gewijd aan protestbewegingen, maar hier en daar vinden we er verwijzingen naar. Ook hij besteedde daarbij vooral aandacht aan het communisme en het nazisme, die hij zeer negatief waardeerde. Maar toch heeft hij al een meer genuanceerde kijk, doordat hij een onderscheid maakt tussen twee soorten protestbewegingen. Aan de ene kant zijn er de 'radicale' groepen, die naar een

omverwerping streven van het sociaal systeem, en die door Parsons nadrukkelijk worden afgewezen. Maar aan de andere kant heeft hij woorden van lof voor protestbewegingen die streven naar de emancipatie van achtergestelde groepen, zodat ze juist beter kunnen participeren in het sociaal systeem. Die groepen, die binnen de bestaande maatschappij-ordening willen werken, krijgen wel krediet van Parsons, die ondermeer lovende woorden wijdt aan de burgerrechtenbeweging van de zwarten in de Verenigde Staten (Parsons, 1969).

Toch had het begrip van Parsons ook duidelijk zijn grenzen. Zo is het bekend dat de oudere hoogleraar Parsons bijzonder allergisch reageerde op de protestgolf die op het eind van de jaren zestig de Amerikaanse campussen overspoelde, en waarbij de vanzelfsprekende machtspositie van het onderwijzend personeel werd aangetast...

Een zelfde, zeer geleidelijke trend naar een meer positieve waardering van protestgedrag, vinden we bij Heberle (1951), wanneer die benadrukt dat politiek protestgedrag *niet noodzakelijk* een pathologisch verschijnsel moet zijn. Heberle kan gezien worden als een overgangsfiguur: hij maakt een onderscheid tussen de 'gevaarlijke' bewegingen, die de stabiliteit van de maatschappij bedreigen, en de 'nuttige' bewegingen, die binnen de bestaande orde streven naar innovering en emancipatie. Dergelijke bewegingen zijn volgens hem nuttig, omdat ze zorgen voor een meer hedendaagse maatschappijordening:

"We may therefore say that social movements and political parties whose members do not claim to be in the possession of the absolute truth, are no treath to the social order; they may be on the contrary a sign of vitality of a society" (Heberle, 1951: 458).

Heberle draagt ook bij tot een belangrijke paradigmaverschuiving door politiek protestgedrag niet langer onder te brengen bij 'collective behavior', maar in een politieke afdeling, samen met participatie in politieke partijen. Hij doet daarmee voor het eerst duidelijk recht aan de politieke dimensie van nieuwe sociale bewegingen. Turner en Killian (1957) gaan hierin nog een stap verder, door een continuum te schetsen tussen geïnstitutionaliseerd politiek gedrag en protestgedrag. De scherpe tweedeling tussen legitieme participatie en 'deviant' protestgedrag brokkelt daardoor geleidelijk af. Turner en Killian stellen bovendien dat een bepaalde maatschappelijke mistoestand *niet automatisch* hoeft te leiden tot protestgedrag, maar dat daar nog een aantal variabelen kunnen tussen zitten. Ze gaan hier echter niet dieper op in, maar bereiden zo wel het veld voor nieuwe theoretische ontwikkelingen.

Die komen al sterker tot uiting in Neil Smelsers *A Theory of Collective Behavior* (1962). Het is een merkwaardig boek: het vormt de best uitgewerkte benadering van

de klassieke theorieën, en kan daarom de kroon op het werk van die benadering worden genoemd. Maar tegelijk luidt het de zwanezang in van de klassieke theorieën : Smelser moet zoveel nieuwe elementen toevoegen aan zijn theorie, dat al vlug duidelijk wordt dat de bestaande benaderingen niet langer houdbaar zijn.

Om te beginnen blijft hij vasthouden aan het oude etiket van 'collective behavior'. Maar, voegt hij daaraan toe, het zou beter zijn een verder onderscheid te maken tussen 'collective outbursts' (hysterie, enz.), en 'collective movements' (p. 3). Hij geeft hiermee een eerste aanzet tot de overheveling van de sociale bewegingen van het psychologische naar het politieke domein. Smelser moet bovendien toegeven dat het hier niet om deviant gedrag gaat, maar hij doet dat op een nog zeer voorzichtige overgangsm manier. *Collective movements* zijn volgens hem, "not, by itself" irrationeel (p. 11). Ook hierin herkennen we het begin van een overgang waarbij politiek protestgedrag niet langer psychologisch geïdentificeerd wordt, maar zal beschouwd worden als een rationele vorm van politieke participatie.

Bovendien, en dit zal het vruchtbaarste aspect blijken van Smelsers oefening, plaatst hij vraagtekens tussen het automatisch verband tussen een bepaalde mistoestand, of *strain*, en protestgedrag. Hij gaat er nog altijd vanuit dat er een verband is tussen beide fenomenen, maar geeft toe dat er een aantal interveniërende variabelen kunnen optreden.

Zo gaat hij er vanuit dat :

- 1) er een ideologie moet worden gecreëerd en verspreid die de mensen aanzet tot mobilisatie ('generalized belief');
- 2) men de maatschappelijke, financiële, menselijke en organisatorische mogelijkheden moet hebben om tot mobilisatie te komen ('structural conduciveness');
- 3) er een concrete aanleiding moet zijn om de mensen te mobiliseren ('precipitating factors');
- 4) en tenslotte, vormt ook het antwoord van de autoriteiten een belangrijke variabele ('operation of social control').

Het unieke is dat deze vier punten kunnen beschouwd worden als een samenvatting van het onderzoeksprogramma voor de komende decennia. De nadruk zal daarin vooral liggen op de organisatorische, ideologische, en politieke mogelijkheden tot mobilisatie, die al door Smelser zijn aangegeven. Toch wordt het boek zelden geciteerd door aanhangers van de modernere stromingen, omdat Smelser nog helemaal in het vocabularium van de klassieke theorieën blijft hangen, en daardoor compleet onaanvaardbaar is.

Bovendien lijdt ook Smelser nog aan het fundamentele gebrek van heel de klassieke benadering, die een legitimatie biedt voor de bestaande maatschappij-ordening. Door een, al dan niet direct, verband te leggen tussen mistoestanden en protestgedrag, laat men uitschijnen dat we al in de best mogelijke van alle werelden leven (McAdam, 1982 : 12). Zolang men vasthoudt aan het verband tussen mistoestand en protest, kan de afwezigheid van protest geïnterpreteerd worden als een uiting van het feit dat er geen mistoestanden *zijn*, en dat iedereen tevreden is. Bij de hedendaagse benaderingen gaat men er vanuit dat de afwezigheid van protest wijst op een gebrek aan organisatie, aan recruiteringsmogelijkheden, of op de afwezigheid van een geschikte, mobilizerende ideologie. Deze interveniërende variabelen worden nu zo invloedrijk geacht, dat er nauwelijks nog een verband wordt gezocht tussen de mistoestand en het protest. Vanaf het midden van de jaren zestig zal het onderzoek zich dan ook vooral richten op de concrete werking van die interveniërende variabelen.

3. RELATIEVE DEPRIVATIE

De trend naar een meer positieve benadering van politiek protestgedrag is ingezet door de geschiedeniswetenschappen, waarbinnen vanaf de jaren vijftig de 'History from below' werd ontwikkeld (Tilly, 1989; Deneckere, 1990). Men vergenoegde zich er niet langer mee het elitaire standpunt uit de traditionele geschiedschrijving over te nemen, maar men wou begrip tonen voor de manier waarop historische processen werden ervaren door mensen uit de maatschappelijk onderlagen. Het werk van Hobsbawm (1959) en Rudé (1964) is hierin zeer belangrijk geweest. Georges Rudé heeft het meest systematisch aandacht besteed aan oproer, en hij is een van de eersten die vraagtekens zet bij de vermeende irrationaliteit van participanten in politiek protestgedrag :

"(...) the crowd was by no means "irrational" in the wider meaning of the term. (...) its purposes were generally rational enough and often led it, as we have seen, to choose not only the targets but the means most appropriate to the occasion" (Rudé, 1964 : 254).

Binnen de sociale wetenschappen grijpt deze emancipatie van het protestgedrag slechts zeer geleidelijk plaats, en de ontwikkeling van de relatieve deprivatie-aanpak is hierin erg belangrijk geweest. Deze benadering gaat er vanuit dat het niet het absolute niveau van deprivatie is dat protestgedrag uitlokt, maar wel het gepercipiëerde, en dus relatieve niveau van deprivatie. Hoewel deze benadering nu nauwelijks nog aanhangers heeft, is haar historisch belang zeer groot geweest. Voor het

eerst werd er getornd aan de notie als zou er een direct en automatisch verband bestaan tussen deprivatie en protestgedrag.

De relatieve deprivatie-theorie kan bogen op een zekere anciënniteit. Zo stelt Key (1942) dat sociale protestbewegingen ontstaan als

"a sector of the population regards itself as unjustly treated or as the victim of circumstances" (Key, 1942 : 35).

Key gaat er dus al vanuit dat de perceptie van deprivatie belangrijker is dan het absolute niveau van deprivatie, in zoverre dat al zou kunnen worden vastgesteld.

Maar het is vooral het werk van Gurr (1968, 1970) dat verantwoordelijk is voor het grootste succes van deze benadering. Zijn ideeën kregen bovendien veel weerklank, doordat Gurr deel uitmaakte van een Amerikaanse onderzoekscommissie naar de oorzaken van het geweld in de Amerikaanse steden in de tweede helft van de jaren zestig. Gurr had duidelijk veel vertrouwen in de relatieve deprivatie-aanpak :

"(...) a psychological variable, relative deprivation, is the basic precondition for civil strife of any kind" (Gurr, 1968 : 1104).

Gurr verzamelde gegevens over de politieke onrust in 114 samenlevingen tussen 1961 en 1965, en kwam hierbij tot de conclusie dat onrust enkel optrad als er relatieve deprivatie aanwezig was. Als die er niet was, bleef het volgens hem rustig. Gurr bouwde wel ruimte in voor de invloed van andere variabelen, maar hij ging niet echt in op de rol die zij zouden kunnen spelen. Hij probeerde zoveel mogelijk te verklaren door die ene variabele, relatieve deprivatie. Die werd door hem gedefiniëerd als de :

"perceived discrepancy between men's value expectations and their value capabilities" (Gurr, 1970: 13).

Deze discrepantie kan zowel een gevolg zijn van 'rising expectations', als van dalende reële mogelijkheden - Gurr spreekt niet echt een voorkeur uit voor een van beide opties.

Dat doet Davies (1974) wel. Hij construeert een soort 'J'-curve : als na een lange periode van stijgende mogelijkheden, er plots een scherpe daling van de levensstandaard optreedt, leidt dat volgens hem tot opstandig gedrag.

Het grote probleem met deze benadering is dat het kernbegrip relatieve deprivatie niet kan geoperationaliseerd worden. Het begrip valt uiteen in twee, niet-kwantificeerbare variabelen : zowel het verwachtingsniveau, als het absolute deprivatieniveau vallen niet te meten (Finkel, Rule, 1986 : 54-57). Daardoor is de theorie volstrekt niet falsifieerbaar : hoe hoog de welvaart op een gegeven ogenblik

ook moge zijn, aanhangers van deze theorie kunnen steeds claimen dat het verwachtingsniveau nog veel hoger lag, hetgeen dan resulteert in relatieve deprivatie. Deze theorie kan dan ook empirisch niet getoetst worden, en dit betekende op termijn de doodsteek voor de relatieve deprivatie-aanpak. Nooit heeft empirisch onderzoek enig verband tussen protestgedrag en relatieve deprivatie aangetoond (Gurney, Tierney, 1982).

Een tweede zwakheid is dat de andere interveniërende variabelen compleet werden verwaarloosd, zodat het automatisme deprivatie-opstand, vervangen werd door een nieuw automatisme relatieve deprivatie-opstand.

Omwille van deze zwakheden deemsterde deze stroming, na een kort succes op het eind van de jaren zestig, al vlug weg. Het grote historische belang van de methode, is echter dat voor het eerst de oude klassieke paden verlaten werden, en dat zo de weg werd vrijgemaakt voor meer recente, en vruchtbaardere stromingen.

4. DE RESOURCE MOBILIZATION AANPAK

Terwijl de relatieve deprivatie-theorie nog min of meer verzoenbaar was met het klassieke paradigma, betekende de opkomst van de *resource mobilization approach* een radicale breuk met de klassieke benaderingen. Zo'n trendbreuk drong zich ook op vanuit de feiten. In de tweede helft van de jaren zestig werden veel westerse landen geconfronteerd met een nieuwe protestgolf, die door het bestaande begrippenapparaat niet kon worden verklaard (Jenkins, 1983 : 528). Het ging om een nieuwsoortig protest, met andere participanten dan vroeger, en rond nieuwe thema's. Men ging dan ook koortsachtig op zoek naar nieuwe benaderingswijzen, een zoektocht die nog altijd voortduurt.

De resource mobilization methode moet vooral gezien worden als een reactie op de klassieke theorieën, en dit komt tot uiting in verscheidene kenmerken van deze benadering. Terwijl vroeger de vraag naar de *reden* voor het protestgedrag centraal stond, ziet men nu eerder dit protest-potentieel als een gegevenheid, en gaat men na welke middelen ter beschikking staan, of kunnen gemobiliseerd worden, om dit protest-potentieel ook tot uiting te brengen. De waarom-vraag wordt dus vervangen door een hoe-vraag :

"The resource mobilization approach deemphasizes grievances and focuses upon societal supports and constraints of movements, tactical dilemma's, social control, media usage, and the interplay of external supports and elites" (Zald, McCarthy, 1979 : vii).

McCarthy en Zald (1977), die kunnen beschouwd worden als de grondleggers van deze aanpak, ontkennen dus niet het verband tussen eventuele grieven en het ontstaan van protestgedrag - ze wensen er alleen hun onderzoeksinspanningen niet op te richten. Andere auteurs stellen het nog wat scherper :

"We do not deny the existence of discontent but we question the usefulness of discontent formulations in accounting for either the emergence of insurgent organization or the level of participation by the social base. What increases, giving rise to insurgency, is the amount of social resources available to unorganized but aggrieved groups, making it possible to launch an organized demand for change" (Jenkins, Perrow, 1977 : 250).

Het optreden van protestgedrag wordt binnen de resource mobilization-aanpak vooral gezien als het resultaat van het al dan niet aanwezig zijn van *resources*. Een eerste probleem met deze term is dat hij moeilijk in het Nederlands te vertalen is - 'hulpbronnen' lijkt nog het meest geschikte alternatief. Maar de term is ook nooit gedefinieerd geworden door de aanhangers van de resource mobilization aanpak (McAdam, 1982 : 32). Men komt niet verder dan :

"A *resource* is anything that permits one social actor to control, provide, or apply a sanction to another : money, facilities, labor, and legitimacy, group size, discreditation time, organizing experience, legal skills, even violence (Knoke, 1990 : 67).

Het grote voordeel van deze aanpak is dat men politiek protest kan bestuderen als een onafhankelijk gegeven, en de onderzoeks aandacht louter daarop kan richten. De onderzoeker kan abstractie maken van de al dan niet gegrondheid van de eisen van de participanten. Dit maakt de intersubjectieve studie van protestgedrag, eventueel zelfs tussen onderzoekers met uiteenlopende politieke voorkeuren, veel gemakkelijker dan bij de klassieke aanpak. De meer voor de hand liggende intersubjectiviteit, gekoppeld aan de grote output van de Amerikaanse sociologen, heeft ervoor gezorgd dat de resource mobilization-aanpak, zeker in kwantitatieve termen, de meest vruchtbare methodiek is gebleken van de afgelopen decennia. De resource mobilization-aanpak heeft dan ook een bijzonder breed onderzoeksdomein bestreken, en daarbij ging de aandacht vooral uit naar vijf factoren : 1) organisaties, 2) resources, 3) netwerken, 4) rekrutering van participanten, en 5) motivering voor protestgedrag.

4.1. Organisatie

De resource mobilization-aanpak besteedt bijzonder veel aandacht aan het organisatie-aspect van politiek protest, en ook hier is sprake van een reactie op de klassieke theorieën. Lang en Lang (1961 : 4) schreven immers nog dat politiek protestgedrag 'spontaan en ongestructureerd' was. Zald en Ash (1966) leveren hiertegen als eerste weerwerk, door protestbewegingen als specifieke organisaties te beschouwen, een methodiek die later wordt uitgewerkt door McCarthy en Zald (1977).

Binnen de resource mobilization-aanpak is de aandacht voor organisatievormen steeds een van de meest intense aandachtspunten geweest, en dit heeft aanleiding gegeven tot een bloeiende controverse.

Die werd aangezwengeld door Gerlach en Hine (1970), die stellen dat een losse, ongestructureerde, verspreide, autonome organisatievorm het meest aangewezen is voor politieke protestbewegingen. Piven en Cloward (1977) trekken deze logica nog wat verder door, en stellen dat elke poging tot centralisatie en bureaucrativering onvermijdelijk leidt tot het fnuiken van het oorspronkelijke protestpotentieel.

Het is vooral Gamson (1975(1990)) die zich verzet tegen deze benadering. Uit zijn studie naar Amerikaanse protestbewegingen blijkt dat het vooral de gecentraliseerde en gebureaucratiseerde bewegingen zijn die een grotere kans op succes hebben.

De hele discussie is eerder onvruchtbaar te noemen, omdat ze op een te hoog aggregatieniveau wordt gevoerd. Het is onmogelijk om voor alle mogelijke soorten protestbewegingen, in alle mogelijke omstandigheden, eenzelfde ideale organisatievorm aan te duiden. Jenkins (1983 : 539) merkt dan ook terecht op dat "movements adopt different forms depending on their goals". Bewegingen die meer gericht zijn op onmiddellijk politiek succes, zullen gebaat zijn met een gecentraliseerde structuur, terwijl bewegingen die gericht zijn op bewustzijnsveranderingen, beter voor een lossere structuur kunnen kiezen.

4.2. Materiële hulpbronnen

De behandeling van materiële hulpbronnen is een van de zwakke punten binnen de resource mobilization-aanpak. Immers, als we er vanuit gaan dat het vooral de negatief geprivilegieerde groepen zijn die tot protestgedrag overgaan, dan zijn het juist die groepen die een acuut gebrek hebben aan materiële hulpbronnen, zodat hun mobilisatiepogingen al bij voorbaat tot mislukken gedoemd lijken. Deze groepen moeten zich, met andere woorden, bij de eigen haren uit het moeras trekken.

Ook de verdedigers van de resource mobilization-methode zijn zich van deze zwakte bewust, en ontwikkelden een dubbele constructie om deze paradox te omzeilen.

Aan de ene kant heb je de figuur van de *movement entrepreneur* (McCarthy, Zald, 1977). Als een ware ondernemer brengt deze protestleider een mobilisatiepotentieel van ontevredene en materiële hulpbronnen bij elkaar, om tot een politieke protestbeweging uit te bouwen. Het probleem met deze constructie is dat ze niet aan een realiteit bleek te beantwoorden, en daarom al vlug verlaten werd.

De tweede constructie is die van de *outside elite support* (Jenkins, 1983 : 533). Hier benadrukt men dat veel protestgroepen materiële steun krijgen van 'verlichte' of oppositionele leden van de elite. Vooral McAdam (1982 : 21) heeft fundamentele kritiek geleverd op deze notie. Volgens McAdam gaat men er zo van uit dat negatief gepriviliegeerden niet hun eigen boontjes kunnen doppen, en moeten geholpen worden door goedwillende elite-leden. Volgens McAdam gaat het hier om een paternalistische visie, en zijn de meeste groepen best in staat zichzelf te organiseren, zonder 'outside elite support'. Alleen voor de allerarmsten kan het gebrek aan materiële middelen misschien een probleem zijn, maar die groepen krijgen ook weinig elite support, en *blijven* dus ongeorganiseerd.

4.3. Netwerken

Kornhauser (1960) ging er nog vanuit dat het de geïsoleerde, en gealiënerde leden van een samenleving zijn, die in opstand komen. Deze stelling wordt echter radicaal verworpen door de aanhangers van de resource mobilization-methode :

"We assume that people who drift without solidarity relations, without firm principles, anxious, atomized, anomic - such people are unlikely to mobilize for collective action" (Fireman, Gamson, 1979 : 25).

Recrutering voor protestbewegingen verloopt vooral via reeds bestaande netwerken, en het zijn dus diegenen die het best geïntegreerd zijn in het sociale weefsel, die het meest geneigd zullen zijn te participeren in politiek protestgedrag (Freeman, 1973; Oberschall, 1973). Die aandacht voor de rol van netwerken wordt bijvoorbeeld duidelijk als Jo Freeman de vier factoren opsomt die volgens haar noodzakelijk zijn voor het ontstaan van een sociale beweging :

"(1) the growth of a preexisting communications network that is (2) cooptable to the ideas of the new movement; (3) a series of crises that galvanize into action people involved in a cooptable network, and/or (4) subsequent organizing effort to weld the spontaneous groups together into a movement" (Freeman, 1983 : 21-22).

Uit empirisch onderzoek blijkt inderdaad dat reeds bestaande communicatienetwerken een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van nieuwe sociale bewegingen (Snow e.a., 1980; Leroy, De Geest, 1985; Opp, 1988). Sociale bewegingen hebben

daardoor ook een zichzelf versterkende tendens : groepen ontstaan uit netwerken, maar creëren op hun beurt nieuwe netwerken, die andere groepen dan weer kunnen gebruiken voor communicatie en recrutering. Verschillende bewegingen hangen op die manier met een web van ragfijne draden van persoonlijke relaties aan elkaar vast (Diani, 1990). Een aantal auteurs spreken in dit verband zelfs van een fundamentele eenheid binnen het geheel van de nieuwe sociale bewegingssector (Curtis, Zurcher, 1973; Garner, Zald, 1985; Kriesi, 1989).

De studie van netwerken is ook bijzonder interessant, omdat ze een brugfunctie kan vervullen tussen macro-theoretische verklaringsmodellen, en het micro-proces van individuele recrutering. Structurele veranderingen kunnen verklaren waarom vooral bepaalde groepen participeren, maar het is enkel door de deelname in een bepaald netwerk dat men kan verklaren waarom een specifieke actor al dan niet participeert (McAdam, 1988).

De nood aan dergelijke micro-macrobruggen is een van de meest prangende kwesties in de hedendaagse studie van nieuwe sociale bewegingen (McAdam, McCarthy, Zald, 1988 : 709). Veel macro-theoretische constructies blijken immers nauwelijks enige voorspellende waarde te hebben voor het concreet gedrag van de individuele participant. Een van de vruchtbaarste concepten in dit verband is Doug McAdams *micro-mobilization context* :

"A micromobilization context can be defined as that small group setting in which processes of collective attribution are combined with rudimentary form of organization to produce mobilization for collective action" (McAdam, 1988 : 134).

De nood aan dergelijke micro-macrobruggen blijft trouwens niet beperkt tot de resource mobilization-methode, maar geldt ook voor de andere hedendaagse onderzoeksstromingen, die we straks zullen bekijken.

4.4. Recrutering

Recrutering voor sociale bewegingen zal dus vooral via reeds bestaande netwerken verlopen, maar niet alle soorten netwerken zijn even geschikt voor alle soorten recrutering. Veel schijnt daarbij af te hangen van de risico-geladenheid van een zekere actie. Voor algemeen aanvaarde, vreedzame actievormen lijken oppervlakkige contactnetwerken voldoende te zijn (Granovetter, 1973). Maar als het wat riskanter wordt, zijn meer intense communicatienetwerken nodig (McAdam, 1986). En uit onderzoek naar deelnemers van Italiaanse terroristische organisaties tenslotte, blijkt dat voor dergelijke illegale activiteiten zeer gesloten, betrouwbare recrutings-netwerken noodzakelijk zijn (della Porta, 1988).

Men kan dit in verband brengen met de sociaal-psychologische studie van recrutering, waarbij men er vanuit gaat dat de potentiële participant een aantal barrières moet overwinnen vooraleer zij/hij ook echt gaat participeren (Klandermans, 1984; Klandermans, Oegema, 1987). Het is niet voldoende overtuigd te zijn van de ideologie van de beweging, men moet ook overtuigd zijn van het nut van de concrete actie, men moet materieel in de mogelijkheid zijn om aan de actie te participeren, en men moet bereid zijn een risico te lopen op eventuele sancties, of geweld.

4.5. Motivering

Het vernieuwende aan de resource mobilization-methode was dat men het participeren in collectieve actie ging beschouwen als een vorm van rationeel gedrag. Maar hiermee wierp men een nieuwe, fundamentele vraag op: wat is precies rationeel te noemen? Olson (1965) wierp hier de knuppel in het hoenderhok door rationaliteit zeer restrictief te definiëren, als het nastreven van eigenbelang. Vanuit die optiek is het *nooit* rationeel te participeren: het is immers veel voordeliger *free rider*-gedrag te vertonen, en te profiteren van de verworvenheden van een beweging, zonder er zelf in te investeren. Het spook van Olson heeft meer dan twintig jaar lang de resource mobilization-traditie achtervolgd. Als men Olsons definitie van rationaliteit onderschrijft, is zijn benadering zonder meer steekhoudend. En toch moet er een verklaring zijn voor het feit dat collectief protestgedrag soms wél voorkomt, ondanks Olsons free rider.

Men heeft een oplossing gezocht in *selective incentives*: bewegingen zouden vooral succesvol zijn, als ze *enkel* aan hun leden bepaalde materiële voordelen bieden (Gamson, 1975(1990)). Oliver (1984) stelt zelfs dat, juist omdat mensen bewust zijn van de neiging tot free rider-gedrag ze gemotiveerd zullen zijn om te participeren, omdat ze weten dat anders niemand het doet. Ook *soft incentives* werden opgevoerd: sociale druk, vriendschapsbanden, en dergelijke zouden mensen ertoe aanzetten toch te participeren (Opp, 1986; Chong, 1991). Het probleem met de *soft incentives* is echter, dat men de eigenlijke betekenis van de term 'incentive' zodanig uitrekt, dat de term gereduceerd wordt tot een nutteloze tautologie (Gamson, 1975(1990): 154).

Het free rider-probleem van Olson kan slechts ten gronde worden opgelost door het in vraag stellen van zijn definitie van rationaliteit. In de jaren zestig en zeventig was er inderdaad een sociologische en economische stroming die rationaliteit wenste gelijk te stellen met het nastreven van een eng eigenbelang. Maar tegenwoordig wordt dit *rational choice*-model meer en meer afgewezen, en worden ook andere motiveringsfactoren als rationeel aanvaard (Sen, 1977; Mansbridge, 1990). Ook binnen de studie van protestbewegingen gaat men er nu vanuit dat de beslissing om al dan niet te participeren niet tot stand komt alleen op basis van eigenbelang, maar

wel op basis van een hele waaier van motiverende factoren, die ook *rationeel* zijn : ideologie, vriendschapsbanden, ethiek, solidariteit, gevoelens van identiteit en maatschappelijke functie, waarden, psychologie, enzovoort. Participanten hebben dan ook verscheidene redenen om te participeren :

"People join organizations to serve the public interest, to engage in sociable interaction, to obtain personal and group advantages. The associations may simultaneously be ends in themselves and vehicles for changing public policies" (Knoke, 1990: xi).

Het eng-economische van Olson wordt nu eerder begrepen als een hypercorrectie op de klassieke aanpak, waarbij men aan participanten van politiek protest elke rationaliteit ontzegde (Jenkins, 1983 : 535). Rationaliteit is echter een veel breder begrip dan Olson wel denkt (Gamson, 1975(1990)); Koopmans, 1992).

Ook op andere domeinen moet de resource mobilization-methode in de eerste plaats begrepen worden als een correctie, en soms een hypercorrectie, op de klassieke benadering, die vooral in de Verenigde Staten zeer invloedrijk was. Terwijl de klassieke benadering vooral op zoek ging naar de vraag : '*Waarom* komen mensen in opstand?', gaat de resource mobilization-methode zich exclusief richten op de vraag '*Hoe* komen mensen in opstand?', en wordt de, nochtans interessante 'waarom'-vraag, compleet verwaarloosd (Melucci, 1985). Ten onrechte, meent Jean Cohen :

"Hasn't the critique of the collective behavior tradition thrown out the baby with the bathwater by excluding the analysis of values, norms, ideologies, projects, culture, and identity in other than instrumental terms?" (Cohen, 1985 : 688).

In Europa heeft men in mindere mate last gehad van een dergelijke hypercorrectie, ook al omdat de klassieke aanpak hier minder invloed had. De resource mobilization-theorie is hier veel minder succesvol geweest, en wat België betreft, zijn er slechts weinig toepassingen aan te wijzen (Holvoet, 1978). Op het oude continent is men zich volop de vraag naar het waarom van politiek protest blijven stellen. In de jaren zeventig en tachtig heeft dat geleid tot een zekere tweedeling : terwijl Amerikaanse sociologen vooral het resource mobilization-model hanteerden, opteerden hun Europese collega's voor de 'New Social Movement'-theorie (Klandermans, 1986).

5. NEW SOCIAL MOVEMENT-SCHOOL

De New Social Movement-school is vooral (maar niet exclusief!) een Europees fenomeen. Binnen deze benadering blijft men onverminderd de vraag stellen naar het 'waarom' van collectief protestgedrag. De ontwikkeling van dit model valt terug op macro-theorieën over sociale ontwikkeling, en valt niet los te zien van de invloed van drie contemporaine auteurs: Jürgen Habermas, Alain Touraine en Ronald Inglehart (Cohen, 1985).

Habermas (1962, 1981) situeert de nieuwe sociale bewegingen in het maatschappelijk middenveld, het verbindingsdomein tussen anonieme systemen als politiek en economie, en de concrete leefwereld van de mens. Volgens Habermas is er in de hedendaagse hoogcomplexen samenlevingen een trend tot 'kolonialisering van de leefwereld': economie en politiek, met hun systeemimperatieven van geld en macht, nemen steeds meer ruimte in beslag, ten koste van de leefwereld, met de daaraan inherente waarden. De nieuwe sociale bewegingen dienen vanuit die optiek begrepen te worden als een verdedigingsmechanisme van de leefwereld tegen dit kolonialisingsproces. Ondanks het feit dat de tegenstelling tussen systeem en leefwereld zo'n centrale plaats inneemt in het theoretisch kader van Habermas, biedt hij zelf nergens een adequate definitie van een van beide termen (Ingram, 1987). Dit heeft niet belet dat zijn theorie uitgegroeid is tot een van de belangrijkste inspiratiebronnen voor de New Social Movement-school (Cohen, 1990).

Touraine (1969) gaat er vanuit dat de bestaande breuklijn-, of *cleavage*-theorieën, zoals die vooral door Lipset en Rokkan werden gesystematiseerd enkel geldig zijn voor de industriële samenleving. Echter, onze huidige hoogtechnologische samenleving dient volgens hem getypeerd te worden als een post-industriële samenleving, met de daaraan verbonden hogere waardering voor vrije tijd, communicatie en cultuur. Binnen zo'n post-industriële samenleving draaien de conflicten niet meer rond de verdeling van materiële goederen, maar rond de 'Grammatik von Lebensformen', zoals Habermas het uitdrukt.

De Amerikaanse socioloog Ronald Inglehart (1977, 1990a) zit ongeveer op dezelfde golflengte, met zijn bekende post-materialisme-stelling. Inglehart betoogt dat door de aanhoudende welvaart sinds de Tweede Wereldoorlog, de jongere generaties de vervulling van materiële behoeftes als een vanzelfsprekend gegeven gaan beschouwen, en daarom relatief minder belang zullen hechten aan materiële waarden dan de generatie van hun ouders. Voortbouwend op de behoeftenhiërarchie van Maslow zullen ze dan vooral 'hogere', post-materialistische waarden ontwikkelen, waarin het accent eerder ligt op cultuur en ethiek (Hooghe, 1992). Inglehart (1990b : 45) geeft expliciet de link aan tussen zijn stelling en de studie van de nieuwe sociale bewegingen: "Post-materialist values underlie many of the new social movements".

Flanagan (1987) en Kitschelt en Hellemans (1990) onderschrijven de stelling van Inglehart dat er een massale, generationele waardenverschuiving heeft plaatsgevonden in de westerse samenlevingen, maar volgens hen kan die beter gevat worden in het begrippenpaar 'libertair' versus 'autoritair'.

Meteen wordt het fundamenteel verschil duidelijk tussen de 'Europese' en de 'Amerikaanse' aanpak. Terwijl men in de resource mobilization-aanpak liefst abstractie maakt van de eisen van de sociale bewegingen, kiest de new social movement-school voor een Verstekende aanpak, waarbij men de eisen van de bewegingen wel ernstig neemt, en probeert ze te plaatsen in een macro-sociologisch kader.

De new social movement-school is in mindere mate een streng afgebakende onderzoekstraditie dan de resource mobilization-methode, en er zijn ook minder empirische studies voorhanden waarbij deze methode gebruikt wordt. Toch zijn een aantal belangrijke thema's aan te duiden, die als een rode draad door deze aanpak lopen. Het gaat dan ondermeer om processen van identiteitsvorming, de tegenstelling systeem-leefwereld, en het innoverend karakter van nieuwe sociale bewegingen.

Allereerst is er de nadruk op processen van identiteitsvorming en betekenisgeving (Pizzorno, 1978). Men gaat ervan uit dat organisaties niet louter een instrumentele betekenis hebben voor de leden, maar daarnaast ook toelaten een groepsbewustzijn op te bouwen en aan solidariteitsvorming te doen (Lauwers, 1983; De Geest, 1984). Dit verklaart dat men soms kiest voor een procedure als basisdemocratie, alhoewel men beseft dat dit kan leiden tot een minder snelle, of minder efficiënte besluitvorming. Dergelijke efficiëntie-eisen worden echter als niet-legitiem beschouwd, omdat ze deel uitmaken van de systeemimperatieven van de politiek of de economie, die juist worden afgewezen ten gunste van de waarden van de leefwereld (Epstein, 1991).

De tegenstelling systeem-leefwereld komt sterk tot uiting in het werk van Offe (1985), een van de leerlingen van Habermas. Hij stelt dat de nieuwe sociale bewegingen de emanatie zijn van de opstand van de civiele maatschappij tegen de hegemonie van economie en politiek. Zij reiken op die manier een nieuw paradigma aan voor de inrichting van de publieke ruimte. De dominante waarden van de samenleving worden afgewezen, en de nieuwe sociale bewegingen worden door Offe gezien als een innoverende, dissidente strekking. In eigen land heeft Phara de Aguirre (1990) gebruik gemaakt van het Habermasiaanse begrippenkader voor een studie over agogische processen binnen de nieuwe sociale bewegingen.

Alberto Melucci (1985, 1989) verzet zich vooral tegen de stelling, als zouden nieuwe sociale bewegingen moeten beschouwd worden als politieke fenomenen, als 'challengers', die een deel van de politieke macht willen veroveren. Hij wijst

dergelijk 'politek reductionisme' van de hand, omdat de bewegingen volgens hem niet eens deel *willen* uitmaken van de politieke elite, maar integendeel de politieke spelregels ten gronde willen veranderen. Hij ziet de nieuwe sociale bewegingen dan ook als een belangrijke innoverende kracht in de samenleving. Ook Giddens (1990 : 158-160) benadrukt die innoverende rol van nieuwe sociale bewegingen.

Het probleem met de aandacht voor de innoverende rol van de bewegingen is echter dat het descriptieve en het prescriptieve niveau vaak door elkaar lopen (Melucci, 1992 : 238). Onderzoekers zullen geneigd zijn die innoverende functies aan bewegingen toe te schrijven, die zij zelf maatschappelijk wenselijk achten. De bewegingen worden op die manier louter een instrument om het ideale maatschappijmodel van de onderzoeker te ontologiseren (Duyvendak, 1992).

Binnen de new social movement-school is er ook een aanslepende discussie over wat nu precies het nieuwe uitmaakt van de nieuwe sociale bewegingen (Tucker, 1991). De overdreven neiging om van alles als nieuw te bestempelen kan vaak herleid worden tot een gebrek aan kennis over bijvoorbeeld het functioneren van de arbeidersbeweging in de negentiende eeuw. Ook op organisatorisch vlak is er op een aantal punten een grote gelijkenis tussen de 19de eeuwse, en de hedendaagse sociale bewegingen (Hellemans, 1990).

Een opvallend verschil is dat de hedendaagse bewegingen vooral recruterende uit de nieuwe middenklasse (De Deken, 1988; Kriesi, 1989). Pas door het bekijken van het geheel van kenmerken van de nieuwe sociale bewegingen, inzake chronologie, ideologie en organisatie, kan de term 'nieuw' verantwoord worden (Hellemans, 1993). Overigens gaat heel deze, vaak weinig vruchtbare, discussie voorbij aan de terechte opmerking van Melucci (1988 : 335) dat iets 'nieuw' noemen, altijd een teken van armoede is, omdat men blijkbaar geen meer adequate term kan vinden. (En hetzelfde geldt eigenlijk voor benamingen die beginnen met 'post-').

Een van de fundamentele problemen met de new social movement-school is dat ze onlosmakelijk verbonden is met macro-verklaringsmodellen. Het is daardoor erg moeilijk om een verband te leggen tussen grootschalige maatschappelijke processen, en het concreet optreden van een organisatie of een participant. Geen enkele theoretische benadering is erin geslaagd zo'n verband aanneembaar te maken (Bagguley, 1992). Omdat dergelijke onderzoeksmethoden ook vaak ideologisch gekleurd zijn, en zich dus moeilijker lenen tot intersubjectieve confirmatie, pleit Walgrave (1992 : 73) ervoor, het zoeken naar 'de diepere gronden' van de eisen van de nieuwe sociale bewegingen maar te staken.

Nog een laatste woordje over de verhouding tussen de resource mobilization-methode, en de new social movement-school. Inzake de waardering van politiek protest zitten beide benaderingen ongeveer op dezelfde golflengte :

"Both argue that conflictual collective action is normal, and that participants are usually rational, well-integrated members of organizations" (Cohen, 1985 : 673).

Beide benaderingen sluiten elkaar dan ook zeker niet uit, en moeten eerder als complementair dan als concurrerend worden gezien. Cohen (1985 : 664) merkt op dat de beide methoden 'not necessarily incompatible' zijn. In de praktijk blijkt het dan ook vruchtbaar beide methoden met elkaar te combineren, om zo tot een meer omvattend beeld van de specifieke sociale beweging te komen (Webb e.a., 1983; Klandermans, Tarrow, 1988).

6. DE 'POLITIEKE' ORIENTATIES

Het is niet zo dat de resource mobilization-aanpak, of de new social movement-school tegenwoordig geen aanhangers meer zouden hebben. Toch worden de oorspronkelijke uitgangspunten van beide stromingen nog maar door weinig onderzoekers volledig onderschreven. Binnen beide stromingen is er de afgelopen jaren een trend waarneembaar, waarbij meer gewicht wordt gehecht aan externe, politieke verklaringselementen (Tarrow, 1988; Dalton, Küchler, 1990; Duyvendak e.a., 1992). Het politieke element wordt opnieuw in het midden geplaatst :

"One of the major contributions of the recent paradigm shift in the field of social movements has been the reassertion of the political" (McAdam, McCarthy, Zald, 1988 : 699).

De politisering van de studie van nieuwe sociale bewegingen heeft veel te maken met de politisering van die bewegingen zelf. Tijdens de jaren zeventig ontstonden in veel westerse landen politieke partijen die zich expliciet opwierpen als de politieke arm van de nieuwe sociale bewegingssector. Agalev en Ecolo zijn hiervan in ons land typische voorbeelden. Het politieke succes van deze partijen vertaalde zich in een groeiend corpus van empirische studies over de maatschappelijke achtergronden van de kiezers en/of militanten van deze partijen. Dit heeft als effect dat we nu veel meer weten over deze nieuwe politieke partijen, dan over de nieuwe sociale bewegingen waaruit ze vaak zijn ontstaan. Blijkbaar geldt ook voor de sociale wetenschappen nog altijd het 'primaat van de politiek'...

De groeiende aandacht voor het politieke element heeft echter nog niet geleid tot een coherent onderzoeksparadigma, en het is m.i. dan ook voorbarig om nu al te spreken van een 'politieke school' binnen de studie van sociale bewegingen. Het volgende hoofdstuk bevat dan ook eerder enkele verspreide notities, dan een goed uitgebouwd overzicht van één bepaalde, goed afgebakende strekking.

De studie naar politiek gedrag is lange tijd gedomineerd gebleven door de klassieker over *The Civic Culture* van Almond en Verba (1963). Zij gaan ervan uit dat de burger een zekere mate van vertrouwen moet hebben in de regerende politici, en daarmee legitimeerden ze de in principe passieve rol van de democratische staatsburger. Het achterliggende concept bij Almond en Verba is dat de bestaande politieke ordening pluralistisch, democratisch en rechtvaardig is, en dat de burger daarom geen gebruik hoeft te maken van niet-geïstitutionaliseerde vormen van politieke participatie (Bachrach, Baratz, 1970).

Politiek protest was in die optiek geen normaal onderdeel van het instrumentarium van de modale burger. Lange tijd werd dan ook een strikte scheiding gehandhaafd tussen 'spontaan' en institutioneel gedrag (Marx, Wood, 1975 : 365). Dat beeld werd pas grondig gewijzigd door het invloedrijke vergelijkend onderzoek naar *Political Action*, dat wordt gerapporteerd in Barnes en Kaase (1979). Het is het eerste grootschalige onderzoek naar politieke participatie dat zich niet beperkt tot de conventionele, en geïstitutionaliseerde participatiemethoden. De auteurs gaan ervan uit dat ook protest een legitieme vorm van politieke participatie is :

"Protest is not the expression of inarticulate rage nor even the result of simple folk being persuaded to follow self-interested agitators (...) protest in its modern expression is just as much a product of high levels of awareness generated by good education as is conventional political participation" (Barnes, Kaase, 1979 : 113).

Binnen de politieke wetenschappen heeft *Political Action* een bijzonder belangrijke rol gespeeld bij de verspreiding van een meer positief beeld van politiek protest. Het boek gaat ervan uit dat een meer actieve betrokkenheid van de burger de beste garantie is tegen de fossilisering van de staatsstructuren. Het is gemakkelijk hierin een echo, en een legitimering, te herkennen van de participatie-revolutie, waarmee veel westerse instellingen sinds het eind van de jaren zestig zijn geconfronteerd geworden, en die, in de termen van de Amsterdamse socioloog de Swaan wordt gevat als de overgang van een 'bevelshuishouding' naar een 'onderhandelings-huishouding'.

Sinds *Political Action* heeft het idee ingang gevonden dat nieuwe sociale bewegingen als een soort ersatz-politieke partijen kunnen fungeren. Personen die wensen te

participeren in het politieke gebeuren, maar die zich niet thuis voelen in vermolmde partijstructuren, zullen vanuit die optiek eerder militeren binnen nieuwe sociale bewegingen (Kaase, 1990; Kitschelt, 1990; Hellemans, 1993).

Er bestaat in dit verband enige onduidelijkheid over de rol die een neo-corporatistische politieke cultuur hierbij speelt. Offe (1985), Kitschelt (1986) en Scott (1990) stellen dat neo-corporatisme de ontwikkeling van nieuwe sociale bewegingen in de hand werkt. Maar in een vergelijkend overzicht vindt Wilson (1990) geen correlatie tussen beide fenomenen. Hierbij dient echter opgemerkt te worden, dat op het onderzoek van Wilson heel wat methodologische kritiek kan worden uitgeoefend.

Een van de vruchtbaarste concepten die binnen de politiek georiënteerde stroming werden ontwikkeld, is dat van de *political opportunity structure* (Hooghe, 1993a). Een eerste rudimentaire omschrijving werd ontwikkeld door Eisinger (1973), in zijn studie over rellen in de Amerikaanse steden. Maar het is vooral Kitschelt (1986) die de term systematisch geoperationaliseerd heeft. Hij omschrijft de *political opportunity structure* als een :

"(...) specific configuration of resources, institutional arrangements and historical precedents for social mobilization, which facilitate the development of protest movements in some instances and constrain them in others" (Kitschelt, 1986 : 58).

De externe politieke omgeving wordt binnen deze benadering gezien als een cruciale variabele bij de bepaling van de mogelijkheden van een politieke protestbeweging (Kriesi e.a., 1992). In hun recente dissertaties gaan Duyvendak (1992) en Koopmans (1992) er zelfs vanuit dat de *political opportunity structure* de belangrijkste factor is die het leven van een sociale beweging bepaalt, en zij spreken in dit verband van het 'primaat van de politiek' (Duyvendak e.a., 1992).

Het concept van een *political opportunity structure* staat ook centraal in twee invloedrijke benaderingen, die tijdens de jaren tachtig in de Verenigde Staten werden ontwikkeld.

Sidney Tarrow (1983, 1989) introduceert het concept van de *protest cycles* : bepaalde tijdssegmenten zijn volgens hem meer geschikt voor protestgedrag, omdat ze een gunstiger *opportunity structure* vertonen. Die wordt ondermeer bepaald door de precedenten die geschapen werden door eerdere protestbewegingen, die ook zorgen voor communicatie- en recruiteringsnetwerken, maar ook door de interactie tussen die eerdere bewegingen en het staatsapparaat.

Doug McAdam (1982) ontwikkelde het *political process model*. Ten dele hadden Jenkins en Perrow (1977) al een gelijkaardige logica gevolgd door het ontstaan van

een landarbeidersbeweging in de Verenigde Staten toe te schrijven aan macro-politieke processen, die de nodige manoeuvreerruimte creëerden voor het ontstaan van de beweging. McAdam, op zijn beurt, stelt dat de zwarte burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten pas kon ontstaan door verschuivingen binnen de politieke elite, waardoor de zwarte opstand voor het eerst kon rekenen op een gunstige political opportunity structure. Een sociale beweging ontstaat volgens hem enkel als een gunstige political opportunity structure gecombineerd wordt met een zekere mate van interne organisatie, en de verspreiding van een ideologie die de strijdbaarheid ondersteunt. Bemerkt hier trouwens de grote overeenkomst met de interveniërende variabelen die reeds in 1962 door Smelser werden opgesomd (cfr. supra). McAdam wijst erop dat het concept van een political opportunity structure te statisch is, en procesmatig moet worden benaderd, waardoor de interacties tussen het politiek systeem en de bewegingen tot hun recht kunnen komen. McAdam presenteert zijn model graag als een volledig nieuwe stroming, maar in werkelijkheid kunnen we hier toch eerder spreken van een meer politieke uitdieping van de resource mobilization-methode (Diani, Eyerman, 1992 : 6).

Het is m.i. nog te vroeg om al te spreken van een echte, politieke onderzoeksstroming. De invloed van zowel de resource mobilization-methode, als van de new social movement-school werken immers nog altijd door, ook bij de onderzoekers die sterk de nadruk leggen op de politieke rol van sociale bewegingen (Buechler, 1993).

De auteurs die werken binnen de resource mobilization-traditie stellen dat participanten de beweging vooral instrumenteel benaderen, als een middel tot machtsverwerving. De new social movement-school stelt dat participanten helemaal geen stuk van de macht willen, maar de politieke machtslogica juist afwijzen.

Gamson (1975(1990)) behoort duidelijk tot de eerste strekking, als hij ervan uitgaat dat een sociale beweging primair gericht is op het verwerven van materiële voordelen, of op de erkenning als legitieme politieke actor. Er is sinds 1975 heel wat methodologische kritiek gekomen op het werk van Gamson (Gamson, 1975(1990)), en de belangrijkste les die we in dit verband daaruit kunnen trekken is dat het welhaast onmogelijk is om tot een sluitende definitie van de term 'succes' voor een nieuwe sociale beweging te komen (Huberts, 1989; Koopmans, 1992).

Ook Tilly (1978) stelt dat participanten in de eerste plaats politieke macht willen veroveren : hij ziet ze als 'challengers', die in de regerende 'polity' willen worden opgenomen. Alhoewel vlug duidelijk werd dat Tilly een te rigide dichotomie hanteert, vinden zijn opvattingen ook nu nog navolging (Scott, 1990 : 152).

Tegenstanders van de instrumentele visie zeggen dat het hier om een hypercorrectie gaat : als reactie tegen het feit dat protestgedrag vroeger niet als politiek relevant werd gezien, laat men het nu uitschijnen alsof participanten *louter* politiek

gemotiveerd zouden zijn. Vooral Melucci (1985) zet zich af tegen dergelijk 'politiek reductionisme': hij meent dat protestbewegingen helemaal geen lid van de 'polity' willen worden, zoals Tilly beweert, maar een levende symbolische uitdaging willen zijn aan het adres van de dominante politieke gedragscode.

Koopmans (1992) laat in heel deze discussie wijselijk de kerk in het midden door erop te wijzen dat voor sommige, instrumentele bewegingen het politieke kortetermijn succes wel degelijk belangrijk is, terwijl voor andere, sub-culturele bewegingen, vooral de bewustzijnsvorming primeert, en zij zich weinig gelegen laten aan het politieke spel.

Hoe dan ook, de opwaardering van de politieke rol van nieuwe sociale bewegingen, gaat gepaard met een grotere aandacht voor hun ideologische functie (Katzenstein, Müller, 1987; Morris, Herring, 1987; Klandermans, Kriesi, Tarrow, 1988). Een sociale beweging dient immers te zorgen voor de constructie van een ideologisch kader dat de mobilisatie van potentiële participanten bevordert (Klandermans, 1988; Gamson, 1992). Snow e.a. (1986) hebben het in dit verband over 'frame alignment': de ideologische 'frames' van beweging en participant moeten op elkaar afgestemd worden. Eyerman en Jamison (1991) trekken deze gedachtengang verder, en stellen dat nieuwe sociale bewegingen niet alleen een ideologische, maar ook een cognitieve betekenis hebben. Wetenschappelijke vernieuwingen, b.v. op het vlak van vrouwen- of milieustudies zijn niet denkbaar zonder de invloed van resp. de vrouwen- en de ecologische beweging. Zij stellen:

"The forms of consciousness that are articulated in social movements provide something crucial in the constitution of modern societies: public spaces for thinking new thoughts, activating new actors, generating new ideas, in short, constructing new intellectual 'projects'. The cognitive praxis of social movements is an important, and all too neglected source of social innovation" (Eyerman, Jamison, 1991: 161).

Meteen zijn we beland bij de voorlopige slotfase van de evolutie van de studie van sociale bewegingen: zij worden in de heldenrol van maatschappelijke vernieuwers gedrukt. De Gentse filosoof Leo Apostel (1992: 121) noemt de nieuwe sociale bewegingen zelfs zijn 'hoop voor de toekomst'.

Er is hier sprake van een grote continuïteit tussen het beeld dat Apostel hanteert, en de stelling van Michels (1911). Beiden gaan er vanuit dat sociale bewegingen kritiek leveren op verouderde machtsinstellingen, en allicht zelf de macht gaan veroveren, en dan misschien op hun beurt gaan bureaucratiseren en fossiliseren. In een volgende fase zullen zij dan weer kritiek krijgen van nieuwere sociale bewegingen, en zo gaat het maar door, als golven in de branding, zoals Michels het stelt.

7. CONCLUSIE

Wanneer we het domein van de studie van de nieuwe sociale bewegingen overlopen, zien we dat er geen dominant paradigma meer aanwezig is. Veeleer hebben we een aantal verspreide aanpakken, die draaien rond resp. de organisatie, de culturele en de politieke betekenis van protestgedrag. Het opvallende hierbij is dat men de afgelopen dertig jaar in wezen het programma van Smelser (1962) heeft uitgevoerd. Hij stelde dat vooral de ideologie, de organisatie, de politieke mogelijkheden, en het antwoord van de autoriteiten de levensloop van een sociale beweging beïnvloeden. Tijdens de afgelopen decennia heeft men uit deze opsomming telkens één aspect gelicht, en daaraan bijna exclusief de aandacht geschonken. In veel gevallen leidde dat tot een overwaardering van dat ene element. De droom van Smelser, een synthese van alle elementen samen, is er nog niet gekomen. Het feit dat we nu beschikken over een uitgebreid corpus van empirisch onderzoeksmateriaal, wat ten tijde van Smelser nog niet het geval was, heeft die synthese ook niet echt naderbij gebracht.

De belangrijkste evolutie binnen de studie van nieuwe sociale bewegingen is de opwaardering van protestgedrag : de bewegingen die in de klassieke benadering nog als deviant werden gezien, worden nu geprezen als een van de belangrijkste krachten achter maatschappelijke vernieuwing. De hedendaagse benaderingen vertrekken allemaal vanuit een in principe positieve waardering voor sociale bewegingen.

Deze verschuiving is interessant vanuit een wetenschapshistorische vraagstelling. Soms gaan de paradigmaverschuivingen zeer geleidelijk, zoals dat het geval is bij het ontstaan van de relatieve deprivatie-theorie : de inzichten van de klassieke theorieën werden niet afgewezen, maar verder uitgediept en verfijnd.

De intrede van de resource mobilization-aanpak, daarentegen, luidt een *radicale* paradigmawijziging in, waarbij men zoveel mogelijk afstand lijkt te willen nemen van de klassieke inzichten. In die mate zelfs, dat men later het verwijt krijgt aan hypercorrectie te doen, en op een aantal terreinen de extreme stellingen wat afgezwakt worden.

Maar ook voor het intern functioneren van de sociale wetenschappen is deze evolutie interessant. Het is moeilijk definitieve uitspraken te doen over het *waarom* van deze verschuiving, en eigenlijk zou over dit onderwerp een empirische studie moeten gebeuren naar de politieke opvattingen en sociale achtergrond van de sociale wetenschappers. Maar bij ontstentenis daarvan lijkt het me toch nuttig alvast twee mogelijke verklaringen aan te stippen, die respectievelijk slaan op de bewegingen zelf, en op de onderzoekers.

De sociale bewegingen die we nu kennen zijn in een aantal opzichten niet meer te vergelijken met de bewegingen van ten tijde van Le Bon. De snelle evolutie binnen de studie van de sociale bewegingen kan daarom ten dele worden toegeschreven aan veranderingen in het onderzoeksveld. De opstoot van protestgedrag die veel westerse samenlevingen meemaakten in de tweede helft van de jaren zestig is hierin van cruciaal belang geweest. De sociale wetenschappers waren totaal niet voorbereid op die protestgolf, en merkten dat hun klassieke benaderingen niet meer voldeden (McAdam, 1982 : 1; McAdam, McCarthy, Zald, 1988 : 695). Men kon niet langer volhouden dat het vooral minder opgeleiden, en gemarginaliseerden waren die in opstand kwamen, als aan alle universiteiten de studenten, en ook leden van het academisch personeel, zich overgaven aan politiek protest. Bovendien, terwijl de oudere sociale bewegingen actief waren rond de traditionele, socio-economische breuklijnen, werkten de nieuwe sociale bewegingen rond nieuwe breuklijnen, en ook hiervoor waren de oude theoretische benadering niet adequaat uitgerust. De klassenstrijd ruimde plaats voor een culturele strijd rond de *Grammatik von Lebensformen*.

Maar de veranderende kijk moet daarnaast ook in verband worden gebracht met de veranderde maatschappelijke rol van de sociale wetenschappers zelf (Marx, Wood, 1975 : 364; McAdam, 1982 : 262; Giddens, 1989 : 24, 629) Terwijl het ten tijde van Le Bon nog ondenkbaar was dat een hoogleraar een actief participant zou zijn in een sociale beweging, is dat nu een doodgewoon fenomeen geworden, en theoretici als Touraine, Melucci, Freeman en McAdam maken geen geheim van hun sympathie voor hun studieobject. Sociale wetenschappers behoorden vroeger tot een maatschappelijke elite, die zich aangevallen voelde door de agitatie van sociale bewegingen. Mede daarom werden die bewegingen zo negatief afgeschilderd. Door de differentiatie van maatschappelijke elites, is echter ook de rol van de sociale wetenschapper veranderd. Zij/hij behoort misschien nog tot de intellectuele elite, maar in veel gevallen niet langer tot de politieke, of economische elite. De socioloog zal vaak zelf participeren aan protesten tegen de economische en politieke elite, en kan daarom moeilijk nog langer een theoretisch concept onderschrijven dat een negatieve kijk ontwikkelt op dit gedrag. Zij/hij zal proberen de eigen participatie te legitimeren door het ontwikkelen van een positieve kijk op protestgedrag. Gamson (1975(1990)) stelt bovendien dat de negatieve kijk op protestgedrag nauw verbonden was met de pluralistische onderzoekstraditie, terwijl de positieve kijk deel uitmaakt van de elitistische aanpak. Gamson ziet de opwaardering van protestgedrag als een element van de globale verschuiving van pluralistische naar elitistische benaderingen. Touraine (1978) stelt zelfs expliciet dat sociologische theorievorming een bijdrage kan en moet leveren aan de strijd van nieuwe sociale bewegingen. Het is in dit verband veelbetekenend dat in ons land, waar de politieke cultuur verre van

gunstig is voor de ontwikkeling van nieuwe sociale bewegingen (Hooghe, 1993b), ook de studie van die bewegingen zeer moeilijk van de grond lijkt te komen (Jacobs, Roobroek, 1983; Hellemans, 1993).

Deze evolutie toont ook de relativiteit aan van sociologische theorievorming, die niet moet worden begrepen als de ontwikkeling van een niet-tijdsgebonden absolute waarheid, maar binnen een bepaalde maatschappelijke ordening moet worden gezien. Het feit dat protestgedrag nu veel positiever gewaardeerd wordt dan in de klassieke benaderingen duidt niet alleen op een algemene democratisering van onze samenleving, maar ook op een democratisering binnen de sociale wetenschappen zelf.

LITÉRATUUR

- Almond, G., S. Verba (1963) *The Civic Culture*. Princeton : Princeton University Press.
- Apostel, L. (1992) *Gebroken orde*. Leuven : Kritak.
- Bachrach, P., M. Baratz (1970) *Power and Poverty*. New York : Oxford University Press.
- Bagguley, P. (1992) 'Social change, the middle class and the emergence of 'new social movements'', *Sociological Review*, 40(1) : 26-48.
- Barnes, S., M. Kaase e.a. (1979) *Political Action*. Beverly Hills : Sage.
- Le Bon, G. (1895) *Psychologie de la foule*. Paris.
- Buechler, S. (1993) 'Beyond Resource Mobilization ? Emerging Trends in Social Movement Theory', *Sociological Quarterly*, 34(2) : 217-235.
- Chong, D. (1991) *Collective Action and the Civil Rights Movement*. Chicago : Chicago University Press.
- Cohen, J. (1985) 'Strategy or Identity', *Social Research*, 52(4) : 663-716.
- Cohen, J. (1990) 'Discourse ethics and Civil Society'. Pp. 83-105 in D. Rasmussen (ed.) *Universalism vs. Communitarianism*. Cambridge (USA) : MIT Press.
- Curtis, R., L. Zurcher (1973) 'Stable Resources of Protest Movements', *Social Forces*, 52(1) : 53-61.
- Dalton, R., M. Kuechler (eds.) (1990) *Challenging the Political Order*. Cambridge : Polity Press.

- Davies, J. (1974) 'The J-Curve and power-struggle theories of collective violence', *American Sociological Review*, 39 : 607-610.
- de Aguirre, Ph. (1990) 'Nieuwe Sociale Bewegingen. Op de naad van systeem en leefwereld', *Streven*, 57(7) : 624-632.
- De Deken, J. (1988) 'De sociale basis van de vredesbeweging in Vlaanderen', *Tijdschrift voor Sociologie*, 9(3) : 305-349.
- De Geest, A. (1984) 'Nieuwe sociale bewegingen en de verzorgingsstaat', *Tijdschrift voor Sociologie*, 5(1-2) : 239-267.
- della Porta, D. (1988) 'Recruitment Processes in Clandestine Political Organizations'. Pp. 155-169 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Deneckere, G. (1990) 'Norm en deviantie', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 16(2) : 105-127.
- de Tocqueville, A. (1840(1981)) *De la démocratie en Amérique*, t. II. Paris: Garnier-Flammarion.
- Diani, M. (1990) 'The Network Structure of the Italian Ecology Movement', *Social Science Information*, 29(1) : 5-33.
- Diani, M. (1992) 'The Concept of Social Movement', *Sociological Review*, 40(1) : 1-25.
- Diani, M., R. Eyerman (eds.) (1992) *Studying Collective Action*. London : Sage.
- Diani, M., A. Melucci (1988) 'Searching for Autonomy: the Sociology of Social Movements in Italy', *Social Science Information*, 27(3) : 333-353.
- Duyvendak, J.W. (1992) *The Power of Politics*. Diss. Univ. Amsterdam.
- Duyvendak, J.W. e.a. (eds.) (1992) *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen*. Amsterdam : Sua.
- Eisinger, P. (1973) 'The Conditions of Protest Behavior in American Cities', *American Political Science Review*, 67(1) : 11-28.
- Epstein, B. (1991) *Political Protest and Cultural Revolution*. Berkeley : University of California Press.
- Eyerman, R., A. Jamison (1991) *Social Movements. A Cognitive Approach*. Cambridge : Polity Press.
- Finkel, S., J. Rule (1986) 'Relative Deprivation and Related Psychological Theories of Civil Violence'. Pp. 47-69 in L. Kriesberg (ed.), *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, vol. 9. Greenwich (USA) : JAI Press.

- Fireman, B., W. Gamson (1979) 'Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective'. Pp. 8-44 in M. Zald, J. McCarthy (eds.), *The Dynamics of Social Movements*. Cambridge (USA) : Winthrop.
- Flanagan, S. (1987) 'Value change in Industrial Societies', *American Political Science Review*, 81(4) : 1303-1319.
- Freeman, J. (1973) 'The Origins of the Women's Liberation Movement', *American Journal of Sociology*, 78(4) : 792-811.
- Freeman, J. (ed.) (1983) *Social Movements of the Sixties and Seventies*. New York : Longman.
- Gamson, W. (1975(1990)) *The Strategy of Social Protest*. 2nd. edition. Belmont : Wadsworth.
- Gamson, W. (1992) *Talking Politics*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Garner, R., M. Zald (1985) 'The Political Economy of Social Movement Sectors'. Pp. 119-145 in G. Suttles, M. Zald (eds.), *The Challenge of Social Control*. Norwood : Ablex.
- Gerlach, L., V. Hine (1970) *People, Power, Change*. Indianapolis : Bobbs-Merrill.
- Giddens, A. (1989) *Sociology*. Cambridge : Polity Press.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge : Polity Press.
- Granovetter, M. (1973) 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, 78 : 1360-1380.
- Graumann, C., S. Moscovici (eds.) (1986) *Changing Conceptions of Crowd Mind and Behavior*. New York : Springer.
- Gurney, J., K. Tierney (1982) 'Relative deprivation and social movements', *Sociological Quarterly*, 23 : 33-47.
- Gurr, T. (1968) 'A Causal Model of Social Strife', *American Political Science Review*, 62 : 1104-1124.
- Gurr, T. (1970) *Why Men Rebel*. Princeton : Princeton University Press.
- Habermas, J. (1962) *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Darmstadt : Luchterhand.
- Habermas, J. (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2 vol. Frankfurt : Suhrkamp.
- Heberle, R. (1951) *Social Movements*. New York : Appleton-Century-Crofts.
- Hellemans, S. (1990) *Strijd om de moderniteit*. Leuven : Universitaire Pers. (Diss. Univ. Leuven)

- Hellemans, S. (1993) 'Nieuwe sociale bewegingen in de Belgische politiek', *Res Publica*, 35(2) : 197-211.
- Hobsbawm, E. (1959) *Primitive Rebels*. Manchester : Manchester University Press.
- Holvoet, L. (1978) 'De betoging als produkt van een mobilisatieproces', *Res Publica*, 20(4) : 611-646.
- Hooghe, M. (1992) 'Wat is er verkeerd met België ? Ronald Inglehart en de politieke cultuur in België', *De Nieuwe Maand*, 35(9) : 9-13.
- Hooghe, M. (1993a) 'Success Through Lack of Competition. The Political Opportunity Structure for European environmental policy in Belgium'. Pp. 141-152 in J. Holder e.a. (eds.), *Perspectives on the Environment*. Aldershot : Avebury.
- Hooghe, M. (1993b) *The Organizational Structure of the Belgian Women's Movement*. Paper presented at the 'Nederlands Politicologencongres', Soesterberg, 3-4 juni 1993.
- Huberts, L. (1989) 'The Influence of Social Movements on Government Policy', *International Social Movement Research*, 2 : 395-426.
- Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution*. Princeton : Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990a) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton : Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990b) 'Values, Ideology, and Cognitive Mobilization in New Social Movements'. Pp. 43-66 in R. Dalton, M. Kuechler (eds.), *Challenging the Political Order*. Cambridge : Polity Press.
- Ingram, D. (1987) *Habermas and the Dialectic of Reason*. New Haven : Yale University Press.
- Jacobs, D., J. Roobroek (1983) *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en Nederland*. Antwerpen : Fonds Leon Lesoil.
- Jenkins, J.C. (1983) 'Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements', *Annual Review of Sociology*, 9 : 527-553.
- Jenkins, J.C., Ch. Perrow (1977) 'Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972)', *American Sociological Review*, 42 : 249-268.
- Kaase, M. (1990) 'Social Movements and Political Innovation'. Pp. 84-101 in R. Dalton, M. Kuechler (eds.), *Challenging the Political Order*. Cambridge : Polity Press.
- Katzenstein, M., C. Müller (eds.) (1987) *The Women's Movements of the United States and Western Europe*. Philadelphia : Temple University Press.
- Key, V. (1942) *Politics, Parties, and Pressure Groups*. New York : Crowell.

- Kitschelt, H. (1986) 'Political Opportunity Structures and Political Protest', *British Journal of Political Science*, 16(1) : 57-86.
- Kitschelt, H. (1990) 'New Social Movements and the Decline of Party Organization'. Pp. 179-208 in R. Dalton, M. Kuechler (eds.), *Challenging the Political Order*. Cambridge : Polity Press.
- Kitschelt, H., S. Hellems (1990) *Beyond the European Left*. Durham : Duke University Press.
- Klandermans, B. (1984) 'Mobilization and Participation. Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory', *American Sociological Review*, 49 : 583-600.
- Klandermans, B. (1986) 'New Social Movements and Resource Mobilization : the European and the American Approach', *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 4 : 13-37.
- Klandermans, B. (1988) 'The Formation and Mobilization of Consensus'. Pp. 173-196 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Klandermans, B., H. Kriesi, S. Tarrow (eds.) (1988) *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Klandermans, B., D. Oegema (1987) 'Potentials, Networks, Motivations and Barriers', *American Sociological Review*, 52 : 519-531.
- Klandermans, B., S. Tarrow (1988) 'Mobilization into social movements'. Pp. 1-38 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Knoke, D. (1990) *Organizing for Collective Action*. New York : Aldine de Gruyter.
- Koopmans, R. (1992) *Democracy from Below*. Diss. Univ. Amsterdam.
- Kornhauser, W. (1960) *The Politics of Mass Society*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Kriesi, H. (1989) 'New Social Movements and the New Class in the Netherlands', *American Journal of Sociology*, 94 : 1078-1116.
- Kriesi, H. e.a. (1992) 'New Social Movements and Political Opportunities in Western Europe', *European Journal of Political Research*, 22(2) : 219-244.
- Kuhn, Th. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago : Chicago University Press.
- Lang, K., G.E. Lang (1961(1969)) *Collective Dynamics*. New York : Crowell.
- Lauwers, J. (1983) 'Het groene ongenoegen', *Tijdschrift voor Sociologie*, 4(4) : 431-449.

- Leroy, P., A. De Geest (1985) *Milieubeweging en milieubeleid*. Antwerpen : Nederlandsche Boekhandel.
- McAdam, D. (1982) *Political Process and the Development of Black Insurgency*. Chicago : Chicago University Press.
- McAdam, D. (1986) 'Recruitment to High-Risk activism: the case of Freedom Summer', *American Journal of Sociology*, 92(1) : 64-90.
- McAdam, D. (1988) 'Micromobilization Contexts and Recruitment to Activism'. Pp. 125-154 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- McAdam, D., J. McCarthy, M. Zald (1988) 'Social Movements'. Pp. 695-737 in N. Smelser (ed.), *Handbook of Sociology*. Newbury Park : Sage.
- McCarthy, J., M. Zald (1977) 'Resource mobilization and social movements', *American Journal of Sociology*, 82 : 1212-1241.
- Mansbridge, J. (ed.) (1990) *Beyond Self-Interest*. Chicago : Chicago University Press.
- Marx, G., J. Wood (1975) 'Strands of theory and research in Collective Behavior', *Annual Review of Sociology*, 1 : 363-428.
- Melucci, A. (1985) 'The Symbolic Challenge of Contemporary Movements', *Social Research*, 52(4) : 789-816.
- Melucci, A. (1988) 'Getting involved'. Pp. 329-348 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Melucci, A. (1989) *Nomads of the Present*. London : Hutchinson.
- Melucci, A. (1992) 'Frontier Land: Collective Action Between Actors and Systems'. Pp. 238-258 in M. Diani, R. Eyerman (eds.), *Studying Collective Action*. London : Sage.
- Michels, R. (1911) *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Stuttgart : Kröner.
- Morris, A., C. Herring (1987) 'Theory and Research in Social Movements', *Annual Review of Political Science*, 2 : 137-198.
- Oberschall, A. (1973) *Social Conflict and Social Movements*. Englewood Cliffs : Prentice Hall.
- Offe, C. (1985) 'New Social Movements', *Social Research*, 52(4) : 817-868.
- Oliver, P. (1984) "'If you don't do it, nobody else will'", *American Sociological Review*, 49 : 601-610.

-
- Olson, M. (1965) *The Logic of Collective Action*. Cambridge (USA) : Harvard University Press.
- Opp, K. (1986) 'Soft Incentives and Collective Action', *British Journal of Political Science*, 16(1) : 87-112.
- Opp, K. (1988) 'Community Integration and Incentives for Political Protest'. Pp. 83-101 in B. Klandermans e.a. (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich (USA) : JAI Press.
- Park, R., E. Burgess (1921) *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago : Chicago University Press.
- Parsons, T. (1969) *Politics and Social Structure*. New York : Free Press.
- Piven, F.F., R. Cloward (1977) *Poor People's Movements*. New York : Pantheon.
- Pizzorno, A. (1978) 'Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict'. Pp. 277-298 in C. Crouch, A. Pizzorno (eds.), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*. vol. 2. London : MacMillan.
- Rudé, G. (1964) *The Crowd in History*. New York : Wiley.
- Scott, A. (1990) *Ideology and the new social movements*. London : Unwin Hyman.
- Sen, A. (1977) 'Rational Fools', *Philosophy and Public Affairs*, 6 : 317-344.
- Smelser, N. (1962) *Theory of Collective Behaviour*. London : Routledge & Kegan Paul.
- Snow, D., L. Zurcher, S. Ekland-Olson (1980) 'Social Networks and Social Movements', *American Sociological Review*, 45 : 787-801.
- Snow, D. e.a. (1986) 'Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation', *American Sociological Review*, 51 : 464-481.
- Tarrow, S. (1983) *Struggling to Reform*. Ithaca : Cornell University.
- Tarrow, S. (1988) 'National Politics and Collective Action', *Annual Review of Sociology*, 14 : 421-440.
- Tarrow, S. (1989) *Democracy and Disorder*. Oxford : Clarendon Press.
- Tilly, Ch. (1978) *From Mobilization to Revolution*. Reading : Addison-Wesley.
- Tilly, Ch. (1989) 'History, Sociology and Dutch Collective Action', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 15(2) : 142-157.
- Touraine, A. (1969) *La société post-industrielle*. Paris : Denoël.
- Touraine, A. (1978) *La voix et le regard*. Paris : du Seuil.
- Tucker, K. (1991) 'How new are the new social movements ?', *Theory, Culture & Society*, 8(2) : 75-98.

- Turner, R., L. Killian (1957(1972)) *Collective Behavior*. Englewood Cliffs : Prentice Hall.
- Walgrave, S. (1992) 'Nieuwe sociale bewegingen: een type van sociale bewegingen', *Tijdschrift voor Sociologie*, 13(1) : 71-104.
- Webb, K. e.a. (1983) 'Etiology and Outcomes of Protest', *American Behavioral Scientist*, 26(3) : 311-331.
- Wilson, F. (1990) 'Neo-Corporatism and the Rise of New Social Movements'. Pp. 67-83 in R. Dalton, M. Kuechler (eds.), *Challenging the Political Order*. Cambridge : Polity Press.
- Zald, M., R. Ash (1966) 'Social Movement Organizations', *Social Forces*, 44 : 327-340.
- Zald, M., J. McCarthy (eds.) (1979) *The Dynamics of Social Movements*. Cambridge (USA) : Winthrop.